

Кураш Сяргей Баніфацыевіч

Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна

(г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

s.kurash0611@gmail.com

Струкаў Віктар Віктаравіч

Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна

(г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

text2005@mail.ru

ТЭКСТАЎТВАРАЛЬНАЯ ФУНКЦЫЯ І ЛІНГВАКУЛЬТУРНА- ІДЭНТЫФІКАЦЫЙНЫ СТАТУС ЛЕКСЕМЫ *БАЛОТА* Ў РАМАНЕ ІВАНА МЕЛЕЖА “ЛЮДЗІ НА БАЛОЦЕ”

У артыкуле разглядаецца функцыянаванне лексемы *балота* (у сукупнасці яе дэрыватаў і граматычных форм) на матэрыяле рамана І. Мележа “Людзі на балоце”. Вызначаны яе намінацыйная і тэкстаўтваральная функцыі (найменне дамінантага ключавога слова-канцэпта, аксіялагічна амбівалентнага і этнакультурна маркіраванага сімвала), абгрунтаваны яе статус як аднаго з асноўных ідэнтыфікатараў беларускай лінгвакультуры.

Ключавыя словы: беларуская мова, балота, мастацкі тэкст, тэкстаўтваральная функцыя, лінгвакультурны ідэнтыфікатар, канцэпт

The article examines the functioning of the lexeme *Balota* (swamp) (in the totality of its direct derivatives and grammatical forms) in the text of I. Melezh's novel "People in the Swamp". Its nominative and text-forming functions are defined (the name of a dominant keyword-concept, an axiologically ambivalent and ethnoculturally labeled symbol), and the status of one of the main identifiers of the Belarusian linguistic culture is substantiated.

Keywords: Belarusian language, swamp, artistic text, text-forming function, linguistic and cultural identifier, concept

Ключавым элементам канцэптасферы жыхароў Паўднёва-Ўсходняга (Мазырска-Прыпяцкага) Палесся з'яўляецца *балота*. У моўнай свядомасці беларуса, і ў першую чаргу палешука, гэта лексема прадстаўлена не толькі ў намінацыйнай функцыі (у якасці ядра адпаведнага лексіка-семантычнага поля), але і ў якасці міфалагемы, аксіялагічна амбівалентнага сімвала і этнакультурна маркіраванага канцэпта, аднаго з семіятычных цэнтраў моўнай і паэтычнай карцін свету, адлюстраваных у розных камунікатыўных сферах – ад гаспадарча-бытавой да медыйнай і мастацкай [1].

Характэрна і тое, што за самімі палешукамі трывала замацавалася перыфрастычная намінацыя *людзі на балоце*, асабліва пасля выхаду ў свет аднайменнага рамана Івана Мележа ў 1962 годзе, які ўваходзіць у цыкл «Палеская хроніка», і знятага вядомым рэжысёрам Віктарам Туравым па гэтым творы аднайменнага мастацкага фільма (1981). Менавіта з пачатку 1980-х гг. пачынаецца «самастойнае жыццё» перыфразы ў камунікатыўнай прасторы Беларусі, а лексема *балота* трывала ўвайшла ў корпус тых адзінак беларускай камунікатыўнай прасторы, якія можна кваліфікаваць як лінгвакультурныя ідэнтыфікатары [2].

Вядома, што балоты – вельмі значная па тэрыторыі частка Палесся, неад'емны атрыбут яго прыроды, устойлівы асацыят да тапоніма *Палессе*, а Мазырска-Прыпяцкае Палессе – адно з найбольш забалочаных месцаў, ад 20 да 70% тэрыторыі [3, с. 45]. У канцэптасферы беларускай літаратуры *балота* таксама адзін з дамінантных вобразаў, а ў многіх твораў – ключавы канцэпт (для прозы гэта «Дрыгва», «У палескай глушы» Якубам Колас, «Палескія рабінзоны» Янкі Маўра і інш.).

Разгледзім асаблівасці функцыянавання лексемы *балота* ў рамане Івана Мележа «Людзі на балоце».

У тэксце рамана гэта ключавая лексема (ужываецца ўжо ў загалоўку – ініцыяльнай «моцнай пазіцыі» тэксту), прадстаўлена граматычнымі формамі *балота* (43), *балоце* (30), *балоты* (7), *балотам* (7), *балот* (5), *балоце* (1), варыянтнай формай, якая ўжываецца ў маўленні персанажаў, – *балото* (20), а таксама вытворнымі ад яе прыметнікам *балотны* ў яго граматычных формах *балотнай* (7), *балотнае* (4), *балотная* (3), *балотным* (2), *балотных* (2), *балотныя* (1), *балотную* (1), а таксама субстантыўным дэрыватам, прадстаўленым словаформай *узбалоткам* (1), што ў сукупнасці складае крыху больш за 1,5 ужыванняў на 1000 слоў тэксту (падлік быў зроблены пры дапамозе рэсур-

cy <https://sanstv.ru/wordsTools/wordStat>). Паказчык 1 словаўжыванне на 1000 слоў тэксту многія статыстычныя Інтэрнэт-аналізатары і аўтары частотных слоўнікаў [4] кваліфікуюць як «залаты стандарт» для натуральнай частотнасці ключавых слоў мастацкай прозы. Таму атрыманы паказчык 1,5 пацвярджае статус лексемы *балота* як канцэптуальнай дамінанты тэксту [5] (пры гэтым пры падліку не ўлічваліся сінанімічныя і перыфрастычныя намінацыі *дрыгва*, *багна*, *чортава месца*, *гіблае месца* і інш.).

У рамане *балота* – гэта, перш за ўсё, цэнтральны элемент пейзажу, але не проста пейзажу, а фону, на якім адбываецца разгортванне падзей, напр.: *Вёска тулілася ля берага вострава — платы агародаў дзе-нідзе забягалі на куп'ё ўзболатка. З другога боку, на поўнач, балоты крыху адступалі, дорачы людзям пясчанае поле. Адступалі балоты і на заходнім баку, дзе рунелі ці жаўцелі да краю лесу палі, таксама скупыя, няўдзячныя, хоць у іх глебе і было менш пяску. З поўдня балоты зноў падбіраліся да саламяных, замшэлых радоў стрэх, але ў гэты бок ішла найбольш сувязь са светам, і тут на дрыгве была намошчана дарожка. <...> Які непрыветны дзень, які нядобры гэты голы, чорны балотны хмызняк!*

У адным вобразным ланцугу разам з лексмай *балота* часцей за ўсё ўжываюцца намінацыі *лес*, *луг*, *поле*, *затокі* і інш., напр.: *Кожны зручны момант хапаліся з лугу, з поля ў лес і жанкі і мужчыны, працаўнікі — у лесе цяпер была важная праца.(...) Лес быў памочнік полю, скупой, ненадзейнай зямлі. <...> Памагала полю балота, ціхія, цёплыя, зарослыя асакою затокі, зацягнутыя тванню канавы з асклізлым ламаччам, смярдзючыя лужыны з цінай і раскай.*

Адзначаюцца і такія кантэксты, дзе *балота* становіцца аўтарскім сінанімам роднай хаты: — *Хваліўся Дамецік: сын яго са службы прыйсці павінен... Скора... — А... адпускаюць... — Міканор. Мабуць жа, помніш?.. — А чаго ж... — Вучыцца хацелі там аставіць... А ён сказаў: дадому. — У балоту... пацягнуло. — Ведамо — дамоўка!..*

Мясцовыя жыхары, мележаўскія персанажы, характар і паводзіны якіх шмат у чым абумоўлівае жыццё на балоце, з цяжкасцю ўяўляюць сабе такія месцы, дзе балот няма, напр.: — *І як ёто яно: зямля без балота!* — нібы не паверыла Дамеціха. — *Як ёто яно можа буць, штоб без балота!* — *От, баба! У Маньжурый, дак не то што балота, а і кусточка на сто вярстоў не пабачыш. Гола, як падлога...*

Асноўнай асаблівасцю канцэптуалізацыі лексемы *балота* ў беларускай камунікатыўнай прасторы, і ў першую чаргу – у самім Палессі, з'яўляецца амбівалентнасць. З аднаго боку, гэта ўнікальны ў прыродным дачыненні куток зямлі, выратавальнае месца для мясцовых жыхароў, шчодры карміцель: *Ягады былі не якія там прысмакі, як у другіх, — у Куранях ягадамі карміліся, ягады збіралі, сушылі на продаж, на грошы, на чорны зімовы ці веснавы дзень. <...> От надысь на балоту хадзіў. Уюноў прынёс. Кажа: Васілю, браціку...*

З іншага боку, *балота* – гіблае, праклятае месца, месцазнаходжанне містычных сіл і з’яў, напр.: *Моўчкі, час ад часу асклізваючыся, мясіў гразь ён, цёгся за сяло, дзе была гіблая дарога цераз балота, невядомасць. <...> У душу лезла кволая асіярога, упаўзала ліпкая, як балотны туман, боязнасць: ужо не ценямі нежывымі, а грознымі непрыяцелямі раслі ў памяці Яўхім, Маслак, Глушак стары. <...> — І што за зямля тут: то балото, гразюка такая, што канца-краю не відно, то пясок, што ў самого чорта нічога не вурсло б! Праклятае якоесь месца! <...> — Балото як возьме ногу, зассе, зацягне ўсяго. Душу зацягне...*

У той жа час *балота* – гэта яшчэ і супернік чалавеку ў справе меліярацыі, адносіны да якой вельмі неадназначныя. Характэрна, што ў тых месцах мележаўскага рамана, дзе абмяркоўваецца праблема асушэння балот, у межах бліжэйшага кантэксту можна выявіць ужыванне дадзенай ключавой лексемы як у прамым значэнні (‘Нізкае багністае месца, звычайна з стаячай вадой і вільгацелюбнай рпасліннасцю’ [6, с. 333]), так і ў пераносна-метафарычным (‘Усё, што характарызуецца застоём, адсутнасцю жывой дзейнасці, маральным падзеннем’ [6, с. 333]), напр.: — *А ты не сілаю, а свядомасцю старайся браць. Актывістаў арганізуй, каб памаглі. Падбяры групу талковых, сумленных, пагавары шчыра. Паднімі іх над балотнай тванню, выведзі з царства затхласці, пакажы — што навокал робіцца, што наперадзе будзе! Ты ж бачыў многа сам, ведаеш нямала! Зацікаў жа другіх, запалі іх! <...> А цёмнае наша балото і рада! Нашым абі злосць спагнаць на кім-небудзь! <...> Апошнім, ад Куранёў, стаў на калёсы Міканор. Ён сказаў, што беднасць і цемра закрываюць жыццё ў Куранях, як раска закрывае балота. Раска заўсёды чапляецца за балота, за ваду, якая не варушыцца, стаіць. Каб разagnaць раску, трэба разварушыць жыццё! І грэбля — гэта першае «вочка», першы пробліск у моры векавечнай раскі! Трэба, не шкадуючы нічога, не баючыся, варушыць балота, затхлае жыццё — і цемра, і раска назаўсёды прападуць. Будзе адна чыстая, светлая вада, светлае жыццё!*

Такім чынам, у тэкставай архітэктоніцы рамана Івана Мележа “Людзі на балоце” лексема *балота* (у сукупнасці яе дэрыватаў і граматычных форм) прадстаўлена не толькі ў якасці намінацыі цэнтральнага элемента пейзажу, але і ў якасці слова-канцэпта, аксіялагічна амбівалентнага і этнакультурна маркіраванага сімвала, аднаго з асноўных ідэнтыфікатараў як беларускай лінгвакультуры ў цэлым, так і лінгвакультурнага ландшафту Мазырска-Прыпяцкага (паўднёва-ўсходняга) Палесся.

Літаратура

1. Кураш, С. Б. Лексема *болото* как мифологема, символ и концепт в языковом сознании жителей Юго-Восточного Полесья / С. Б. Кураш, В. В. Струков // Русское слово как феномен духовности в славянской лингвокультуре пограничья : научные доклады Междунар. науч.-просвет. форума (г. Новозыбков, Брянская область, 18–21 мая 2021 г.) /

ред. С. Н. Стародубец, В. Н. Пустовойтов, С. М. Пронченко. – Брянск : РИСО «БГУ», 2021. – С. 114–119.

2. Кураш, С. Б. Лінгвакультурныя ідэнтыфікатары ў розных камунікатыўных практыках / С. Б. Кураш, Г. В. Буркова, В. В. Струкаў. – Мазыр: МДПУ, 2024. – 115 с.

3. Полесье. Материальная культура / В. К. Бондарчик, И. Н. Браим, Н. И. Бураковская [и др.] ; редкол.: В. К. Бондарчик, Р. Ф. Кирчив (отв. ред.) и др. – Киев : Наукова думка, 1988. – 448 с.

4. Ляшевская, О. Н. Частотный словарь современного русского языка: на материалах Национального корпуса русского языка / О. Н. Ляшевская, С. А. Шаров. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Словари.ру, 2015. – 1087 с.

5. Огнева, Е. А. Концепты-доминанты как информативные конструкты текстовых миров / Е. А. Огнева. – М. : Эдитус, 2019. – 190 с.

6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларуская Савецкая энцыклапедыя, 1977. – Т. 1. – 608 с.